

*Pregledni znanstveni članak
UDK 003.349.1(497.5 Lovran)*

Ivana Sanković*

Lovranska glagoljica i dosadašnja istraženost

Lovranska glagoljaška baština dosad u literaturi nije ocijenjena suviše reprezentativnom. U radu se takva teza preispituje i predstavljaju se dosad poznati glagoljski spomenici s područja Lovranštine uz kratak pregled postojeće literature o njima. Prikazuje se različitost očuvanih glagoljičnih spomenika s obzirom na njihovu funkciju: liturgijski tekstovi, grafiti, Kvaderna kapitula lovranskoga, ostali pravni spomenici. Premda lovranska glagoljaška baština obimom nije prevelika, dostupni podaci svjedoče o kontinuitetu i nekadašnjoj dubokoj ukorijenjenosti glagoljanja na tome prostoru.

Ključne riječi: glagoljaštvo, Lovran, Istra, Kvaderna kapitula lovranskoga, grafiti, pravni spomenici

Lovransku glagoljašku baštinu povjesničarka umjetnosti Vanda Ekl ocjenjuje ne toliko reprezentativnom, ali zato vrlo indikativnom,¹ koja svjedoči o sudjelovanju ovoga prostora u bitnoj sastavnici hrvatskoga kulturnoga i nacionalnoga identiteta – glagoljaštvu. Danas je glagoljicu u Lovranu moguće pronaći tek u tragovima, no oni su spomenik i dokaz nekadašnje žive i proširene uporabe toga hrvatskoga nacionalnoga pisma.

* Ivana Sanković, prof. hrvatskoga jezika i književnosti, zaposlena je kao znanstvena novakinja na Katedri za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. Elektronička pošta: isankovi@ffzg.hr.

¹ V. Ekl, Vanda, „Iz lovranskog srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 196 i 198.

Podaci su o glagoljaštvu na području Lovrana razasuti po različitim publikacijama, od kojih su neke danas vrlo teško dostupne ili manje poznate. U 19. i prvoj polovici 20. stoljeća ti se podaci mogu pronaći u djelima autora koji su željeli popisati i inventarizirati postojeću glagoljičnu građu, primjerice klasifikacijom po namjeni tekstova i zapisa² ili objavljivanjem svih spomenika iste funkcije (npr. pravnih tekstova)³. U drugoj polovici 20. i početkom 21. stoljeća pojedinim je aspektima lovranskoga glagoljaštva mjesto bilo posvećeno u dijelovima povijesnoumjetničkih radova i rasprava koji su se bavili lovranskim srednjovjekovljem⁴ ili pak u turističkim vodičima⁵, a opisani su i prikazani i neki spomenici za koje se odavno znalo, ali im se nije uspijevalo ući u trag⁶. Sintetskoga prikaza međutim još uvijek nema.

Prošlih su stoljeća filolozi, povjesničari umjetnosti i različiti entuzijasti uložili ogroman napor u prikupljanje, sređivanje i popisivanje brojne glagoljaške građe. Zadatak je novih istraživanja usustaviti i valorizirati postojeće podatke za svaki glagoljaški punkt posebno te ga odgovarajuće kontekstualizirati na glagoljaškoj karti.⁷

Liturgijski tekstovi

Nije poznat ni jedan primjerak neke od osnovnih liturgijskih knjiga, misala i brevijara⁸, pisanih staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije⁹

² V. Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II: Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika*, JAZU, Zagreb, 1970.

³ V. Kukuljević-Sakcinski, Ivan (prir.), „Acta Croatica/Listine hrvatske“, *Monumenta historica Slavorum meridionalium*, sv. 1, Zagreb, 1863., str. 1–339; Šurmin, Đuro (prir.), „Hrvatski spomenici I (od godine 1100. do 1499.)“, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, sv. 6, Zagreb, 1898., str. 1–500.

⁴ V. npr. Ekl, Vanda, nav. dj.; Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982.; Fučić, Branko, *Istarske freske*, Zora, Zagreb, 1963.; Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.

⁵ V. Trinajstić, Petar, *Lovran: Župa sv. Jurja*, Župa sv. Jurja, Lovran, 1999.

⁶ V. Viškanić, Damir, *Quaderna capituli Lovranensis/Kvaderna kapitula lovranskoga*, Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić, Lovran – Rijeka, 2002.

⁷ Na liburnijskome su području to dosad pokušali učiniti primjerice Sandra Sudec za župu Mošćenice i Darko Deković za grad Rijeku. V. Sudec, Sandra, „Glagoljica u župi Mošćenice“, *Mošćenički zbornik*, br. 5, 2008., str. 59–85; Deković, Darko, *Glagoljica i glagoljaštvo u gradu Rijeci: Istraživanja o riječkom glagoljaškom krugu*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 2008.

⁸ Misal je knjiga po kojoj se služi misa. Sadrži upute za svećenike, biblijske tekstove i molitve raspoređene prema njihovu čitanju u liturgijskoj godini. Brevijar ili časoslov liturgijska je knjiga namijenjena svećenicima i redovnicima, koji je upotrebljavaju pri zajedničkoj molitvi.

⁹ Staroslavenski je jezik najstariji slavenski književni jezik, kojim su pisani najstariji sačuvani slavenski tekstovi iz 10. i 11. stoljeća. Osnovica mu je makedonska. S obzirom na njegovo široko

mjestom čijega bi se nastanka ili područjem pretežne uporabe kojega mogli odrediti Lovran ili Lovranština. Nedostatak takvih podataka, naravno, ne znači da se tim jezikom i iz glagoljičnih obrednika nije misilo.¹⁰

Jedini je očuvan izravan dokaz o nekadašnjemu glagoljskom bogoslužju u Lovranu glagoljični *Missal rimskij* iz 1706., koji se čuva u Državnome arhivu u Rijeci.¹¹ Tiskan je u Rimu u izdanju Kongregacije za širenje vjere, a njegov je redaktor Ivan Paštrić, drugi od redaktora tzv. istočnoslaveniziranih liturgijskih knjiga.¹² U umetnutoj je arhivskoj

područje uporabe, s vremenom dolazi do promjena njegove norme prije svega na fonološkoj i morfološkoj razini. Inačica staroslavenskoga jezika koja se rabila na hrvatskome prostoru i u koju su prodrle neke hrvatske jezične značajke naziva se hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika ili hrvatskostaroslavenskim jezikom.

¹⁰ Želeći glagoljske spomenike s toga prostora iskoristiti kao dokaz da je Istra oduvijek bila slavenska, u svojoj je potrazi za njima Vjekoslav Spinčić posjetio brojna mjesta na Poluotoku i arhive te okvirno zapisao što je pronašao na terenu. Tako spominje i liturgijske knjige u Lovranu: „Slavenski misali, epistole i evanđelja, brevijari i rituali“ (Spinčić, Vjekoslav, *Crnice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb, 1926., str. 56), no ne navodi gdje se čuvaju. Vjerojatno bi ih valjalo potražiti u lovranskom župnom arhivu, koji je još Makso Pelozza izdvojio – uz mošćenički, kastavski, vološčanski te onaj Crkve Marijina Uznesenja u Rijeci – kao „jedan od najbolje sačuvanih i najpotpunijih crkvenih arhiva na području prvotne Riječke biskupije.“ Pelozza, Makso, „Inventar arhiva župe Mošćenice (7. XII. 1969.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XIV, 1969., str. 411.

¹¹ Zahvaljujem Mladenu Uremu, djelatniku Državnoga arhiva u Rijeci, na tome što mi je pokazao misal.

¹² Nestašica je naime glagoljskih liturgijskih knjiga u 17. stoljeću proizvela potrebu za novim izdanjima tih neophodnih priručnika. Od tiskanja je posljednjega hrvatskoglagoljskoga misala, *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića (Rijeka, 1531.) prošlo gotovo više od stoljeća, a od tiskanja posljednjega brevijara, čiji je redaktor bio Omišljanin Nikola Brozić, nekoliko desetljeća manje (Venecija, 1561.). Rukopisne je misale i brevijare postalo teško nabaviti, a postojeći su se istrošili od uporabe: „Njih je [nove liturgijske knjige, nap. I. S.], naime, trebalo izdati ne samo zbog toga što su stare nakon tridentske obnove postale nezakonite nego i stoga što je predtridentskih bilo premalo, i to dotrajalih. Pogotovo su dotrajali brevijari, koji su svaki dan bili u rukama svećenika najmanje sat vremena. Može li koja knjiga izdržati takvu ‘torturu’ preko 100 godina?“ (Bogović, Mile, „Hrvatsko glagoljsko tisućljeće“, *Senjski zbornik*, knj. 25, 1998., str. 117–118.) Kongregacija za širenje vjere sa sjedištem u Rimu povjerila je hrvatskomu franjevcu Rafaelu Levakoviću zadatak priređivanja novih liturgijskih knjiga koje bi bile u duhu zaključaka Tridentskoga koncila i prilagođene reformiranome latinskome misalu. Crkva je inzistirala da jezik u tim izdanjima bude preoblikovan „po sprejetih pravopisnih in slovničnih normah vzhodnoslovanskih slovnica cerkvenoslovanskega jezika“ (Babič, Vanda, „Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagoljskih liturgičnih knjig v 17. i 18. stoletju“, *Jezik in slovstvo*, br. 2–3, 1996./1997., str. 55) zbog ideoloških razloga: „z izdajami bogoslužnih tekstov v slovanskem jeziku [Katolička crkva, nap. I. S.] je želela okrepiti katoliški vpliv na pravoslavno cerkev in utrditi temelje za dokončno uničenje protestantske dejavnosti.“ (Isto, str. 56.) Time je prekinut dotadašnji razvoj hrvatskostaroslavenske jezične tradicije (razmjeri su istočnoslaveniziranja bili veći u obrednicima koje je priredio Matej Karaman, jedan od Levakovićevih nasljednika – više o tome v. u istome djelu). Dragutin Antun Parčić, koji 1893. tiska glagoljski misal, pokušat će je vratiti u bogoslužje, no ipak prekasno.

bilješki uz spomenuti misal¹³ o njegovoj uporabi zabilježeno sljedeće: „Po ovom Misalu služila se služba Božja u Lovranu još u početku XIX vijeka. Nalazio se u župnom uredu u Lovranu sve do talijanske okupacije. Tada ga baciše u podrum, gdje su ga štakori na više mjesta nagrizli. Jednoga dana ta se je knjiga s nekim drugim knjigama i hrvatskim ispravama našla na ulici, kamo je baciše iz podruma. Naišao je na nju neki Lovranac, koji ju je krišom ponio gospodji Fanici Sabljak rodj. Turčić. Gospodja ju je krišom donijela književniku Viktoru Caru Eminu. Jedan od primjeraka fašističkog varvarluka!“ Vrlo je znakovito što je neki Lovranac iz prošloga stoljeća uopće smatrao važnim i vrijednim podići glagoljični misal i što ga je *krišom* predao dalje u pokušaju spašavanja jednoga takva spomenika. To bi nam posredno moglo svjedočiti o dugoj tradiciji glagoljanja u Lovranu i glagoljaštvu kao bitnoj sastavnici tadašnjega identiteta toga područja.¹⁴ Šteta je da ne znamo koje su to *hrvatske isprave* tada završile na cesti i uništene i je li možda među njima bilo i onih na glagoljici.

O bogoslužju u Lovranu iz ranijih stoljeća nema mnogo podataka, a ni izravnih dokaza za nj. Postoje međutim pojedine indikacije koje nam posredno svjedoče da je ono također bilo glagoljsko. U razdoblju je od 10. do 17. studenoga 1658. u Lovranu boravio Francesco Bartiroma, arhidakon i generalni vikar Pulske biskupije, zadatak čije je vizitacije bio „prije svega jačanje bogoštovlja, te ukidanje zloupotreba, ispravljanje i popravak zlih i, koliko je to moguće, iskorjenjivanje golemih i javnih

¹³ Jezik tzv. istočnoslaveniziranih liturgijskih knjiga – bilo u njihovu međusobnu odnosu, bilo u usporedbi s ostalim hrvatskoglagojskim misalima i brevijarima – dosad nije detaljnije istražen. U većini se literature govori o rusificiranim misalima kojima je nasilno prekinuta hrvatskostaroslavenska jezična tradicija. Tek je Vanda Babić (v. *Vzhodnoslovanizacija...*) pokazala neprimjerenost toga termina, uvodeći termin istočnoslavenizacija. Ista je autorica ujedno utvrdila da Levakovičev misal (1631.) i Paštričev misal (1706.) još uvijek pripadaju hrvatskoj redakciji staroslavenskoga jezika. Iako bi se u budućim istraživanjima valjalo više posvetiti jeziku istočnoslaveniziranih liturgijskih knjiga, važnost bi takvo filološko istraživanje imalo samo za širi jezični kontekst – cjelokupnu jezičnu tradiciju hrvatskoglagojskih tekstova. S druge strane za Lovran i Lovranštinu s jezičnoga aspekta taj misal nema nikakvu važnost jer u njemu nema lokalnih jezičnih osobitosti. S kulturno-povijesnoga je aspekta međutim zanimljiv prije svega kao jedini očuvan izravan dokaz glagoljanja na tome području, ali i u kontekstu fašističkoga zatiranja svega što je hrvatsko.

¹⁴ U svojoj obrani istarskoga slavenstva Vjekoslav Spinčić navodi sljedeće: „I u prostranoj biskupiji *Puljskoj*, pod koju su spadali [...] cieli dekanat Kastavski i Rieka s okolicom, bilo je slavensko bogoslužje vele u porabi. [...] Prema svjedočanstvu sinoda od godine 1733. obavljala se je služba Božja slavenskim jezikom još tada o Plominskom zaljevu, pa u Berseču, Mošćenicah, Lovranu, Kastvu, (Volosko i Opatija su podanj spadali) Veprincu.“ (Spinčić, Vjekoslav, *Slavensko bogoslužje u Istri*, Tisak i naklada tiskare Laginja i dr. u Puli, 1913., str. 235.) Možda se te godine u Lovranu misilo upravo iz Paštričeva misala.

grijeha¹⁵ u Riječkome arhidakonu. Nakon vizitacije lovranskoj crkvi Sv. Jurja vizitator zapovijeda da se nabave „tri misala od onih novih tiskanih na hrvatskom jeziku [u izvorniku *lingua illirica*, nap. I. S.], kao i dva Rimska obrednika na istom jeziku. *Item* neka se za svećenike u roku od tri mjeseca, nabave Rimski časoslovi na hrvatskom [u izvorniku *in illirico*, nap. I. S.] i glagoljici. Neke se u crkvi služi točno po tom časoslovu i Rimskom obredniku.“¹⁶ Obrednici na koje se ovdje misli Levakovićeve su izdanja. Nije poznato je li lovranski kaptol već tada nabavio nove liturgijske knjige, no primjerice u susjednoj župi Mošćenice, u kojoj je nakon vizitacije dana jednaka naredba¹⁷, rabio se Levakovićeve misal,¹⁸ možda nabavljen upravo nakon zaključaka ove vizitacije.

Budući da je jedna od Bartirominih zapovijedi bila da klerici moraju naučiti barem malo latinski jezik jer inače neće biti zaređeni¹⁹, a puk nije poznao drugi jezik osim materinskoga, zbog čega je župnik morao prevoditi vizitatorove odredbe²⁰, bogoslužje se u Lovranu vjerojatno provodilo na jeziku koji je puk razumio.²¹ Može se na temelju

¹⁵ Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (prir.), *Dalle parti arciducali e sotto San Marco: Visite arciducali fatte del anno 1658 et venete 1659/U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom: Vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, Riječka nadbiskupija – Porečko-pulska biskupija – Adamić, Rijeka, 2003., str. 16.

¹⁶ Isto, str. 88.

¹⁷ Isto, str. 122.

¹⁸ Tri se primjerka toga misala u mošćeničkom župnom uredu spominju u rukopisnoj kronici Viktora Perkana, tamošnjeg župnika iz prve polovice 20. stoljeća: „[...] u župnom arhivu [...] ima 3 primjerka glagolskog rimskog [misala, nap. I. S.] iz godine 1631.“ Perkan, Viktor, *Kronika župe i grada mošćeničkog*, rukopis, 1937., str. 76–77; navedeno prema Sudec, Sandra, nav. dj., str. 60. Jedan se primjerak čuva danas u Državnome arhivu u Rijeci (v. na i. mjestu).

¹⁹ Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (prir.), nav. dj., str. 98.

²⁰ Isto, str. 85 i 97.

²¹ Vrlo je zanimljiva Spinčićeva napomena: „U Liburniji, prije podložnoj Puljskoj (Pola) a sada Tršćanskoj biskupiji, bili su od prastarih vremena do našeg doba u mjestih Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice i Brseč tako zvani ladanjski kaptoli *sa isključivo slavenskim jezikom u bogoslužju. A i danas se u crkvah tih mjesta, kao i u svih drugih Liburnije, izuzam njeke male promjene što se je uvelo samovlasno po župnicih u posljednjih desetletjih u Lovranu, rabi s pobožnim pukom slavenski jezik u svoj službi Božjoj.*“ (Spinčić, Vjekoslav, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 98–99; podebljala I. S.) U 17. stoljeću na području Istre provodi se deslaveniziranje obreda smišljenom politikom nakon akvilejskoga sinoda (Hercigonja, Eduard, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009., str. 161). Krajem 16. stoljeća naime odlučeno je da zaređeni ne mogu biti oni koji ne znaju latinski jezik. Bio je to početak polagane, neprimjetne smrti glagoljice (Kirac, Luka, *Crnice iz istarske povijesti*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946., str. 257). Napuštanje slavenskoga bogoslužja nagovijestili su već talijanski zapisi na kraju Kvaderne kapitula lovranskoga (v. u nastavku). Slično se događalo sa župnim knjigama i u drugim biskupijama na istarskome području: „I u vođenju glagoljskih matica opažaju se kobne posljedice oglejskog sinoda od godine 1595., tako da s osamnaestim stoljećem glagoljske matice ponajviše ustupaju mjesto latinskim ili talijanskim. Za biskupskih

toga pretpostaviti da su se prije vizitacije mise služile prema kojemu od hrvatskoglagoljskih misala, odnosno na staroslavenskome jeziku hrvatske redakcije.

Glagoljski grafiti

Podaci se o lovranskim glagoljskim grafitima mogu pronaći u knjizi *Glagoljski natpisi* Branka Fučića, istraživača kojemu dugujemo zahvalnost za otkriće i obradu ogromna broja glagoljskih natpisa na hrvatskome području, osobito u Istri i na kvarnerskome prostoru. Ta je knjiga plod njegova znanstvenoga elana i radoznalosti te temelj svakomu daljnjem proučavanju ove domene glagoljaštva, pa tako i zapisa u Lovranu i Lovranštini.²² Ukupno ih je za to područje zabilježeno 48.

U literaturi²³ je najbolje poznat natpis na nadgrobnoj ploči 1595. *Gašpar Bekarić, plovani lovranski, tu leži*²⁴, koji se danas nalazi na zapadnome zidu u unutrašnjosti crkve Sv. Trojstva. Branko Fučić pretpostavlja da je ploča izvorno bila smještena u župnoj crkvi²⁵, što potvrđuje bilješka Vjekoslava Spinčića iz 1913.: „[...] ima mnogo napisa na raznim krajevima te nekdanje biskupije [Pulske, nap. I. S.], kao [...] na jednoj grobnici u župnoj crkvi Lovranskoj iz godine 1595.“²⁶ Kasnije ju je zadesila sudbina slična onoj nekih drugih hrvatskih glagoljskih spomenika: iskorištena je kao građevinski materijal i ugrađena u pročelje kuće Peršić. U crkvu Sv. Trojstva prenio ju je 1955. Konzervatorski zavod

pohoda župe nalaže se župniku glagoljašu latinski ili talijanski formular upisivanja u župničke matice; ustrajnije glagoljaše prisiljavahu na takovo upisivanje pod prijetnjom novčane globe. [...] Gdje prestaje glagoljsko upisivanje u župničke matice, tu nestaje i odnosnog popa glagoljaša, a naslijeđuje ga talijanski svećenik s talijanskim upisivanjem u matice.“ Isto, str. 236–237. Kirac napominje da su kao veliki protivnici glagoljice bili poznati upravo biskupi Pulske biskupije, kojoj je pripadao i Lovran (v. isto, str. 261).

²² Ako nije navedeno drukčije, sve zapise koje navodim u nastavku preuzela sam upravo iz Fučićevih *Glagoljskih natpisa* (str. 232–240).

²³ V. Jelić, Luka, *Fontes liturgiae glagolito-romanae XVI s.*, str. 47, u: *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, Krk, 1906.; Spinčić, Vjekoslav, *Crtime iz hrvatske književne kulture Istre*, str. 56; Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, str. 232; Ekl, Vanda, nav. dj., str. 198; Trinajstić, Petar, nav. dj., str. 66. Budući da su ostali grafiti otkriveni tek pri rekonstrukciji župne crkve nakon skidanja sloja žbuke kojim su oni godinama bili prekriveni, ne iznenađuje što se upravo ovaj natpis najviše navodi.

²⁴ Sve primjere donosim u transkripciji te prilagođene suvremenim pravopisnim i slovopisnim načelima.

²⁵ V. Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, str. 232.

²⁶ Spinčić, Vjekoslav, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 236–237. Tu bismo godinu mogli uzeti kao donju granicu pri utvrđivanju kada je ploča bila premještena, no uz otklon od nekoliko godina s obzirom na to da je logično pretpostaviti da je dokaze slavenstvu Istre Spinčić tražio i ranije, a ne tada kada mu je knjiga tiskana.

iz Rijeke.²⁷ Svi se ostali natpisi koji su katalogizirani u spomenutoj knjizi nalaze u župnoj crkvi Sv. Jurja i potječu iz 15. i 16. stoljeća, rijetko iz 17. stoljeća.

Grafiti nam pružaju uvid u svakodnevicu malog čovjeka, otkrivaju njegov svjetonazor i smisao za humor, njegove preokupacije i misli, nade i strahove, posreduju nam tadašnji duh vremena i dopuštaju naslutiti obrise srednjovjekovnih Lovranaca. Te su zapise urezivali na zid ili pisali bojom najčešće svećenici i oni koji su to tek trebali postati: žakni i dijaci.²⁸ Puk je u tome razdoblju glavninom nepismen. No svoj trag na zidu nisu ostavljali samo ljudi vezani uz Crkvu; katkad se našao netko i iz svjetovnih redova tko je uspio usvojiti vještinu pisanja, pa se i njegovi grafiti pojavljuju na zidovima.

Pojedini su grafiteri samo željeli zabilježiti svoje postojanje i posvjedočiti prisutnost u prostoru i vremenu. Neki su od tih zapisa kratki, vrlo često nedovršeni, npr. grafit *Anton*; nedovršeno *To pisa...*; *To ja pisah, žakan...*; *To pisa on komu...*; *Sie pisa...* Često se pojavljuje samo godina (1479., 1480., 1500., 1502., 1540., 1549., 1556., 1558., 1559., 1560., 1566., 1573., 1620.). Drugi su grafiti nešto opsežniji: *1496., sektembra 12. dan, kada bê tu Flêbuš Kršanar.*; *1551. To pisa žakan Mikula.*; *1556. Tu bêh ja, pop Vicenc Brnković z Berma.*; *V ime Božje, amen. Lêt gospodnjih 1507.* Autoru natpisa *Ja, Luka, pisah to na dan Svete Marije*, koji je također poželio ostaviti svoj trag na zidu, netko 1522. pripisuje *Osal!* Neki od grafitera zazivaju Božju pomoć: *To pisah ja, Martin Mavrić. Bog mu pomoz!*; *Ki to pisa, prebivaj v Božje milosti va veki. Amen.*; *Ki to pisa, prebiva v Božju miloste va veke. Amen.* Nerijetko doznajemo zanimljive pojedinosti i o samim osobama koje su svoje misli gravirale u zidove: *To pisa žakan Marko Mravić, ki voli pit vino nego vodu. Ki to pisa, prebivaj v Božjoj miloste va veki. Amen.*

Srednjovjekovnoga je čovjeka u velikoj mjeri zaokupljala prolaznost života. Da su o njoj razmišljali i onodobni Lovranci, pokazuje vrlo poetičan grafit *To govore mrtvi živomu: „Ča me gledaš ale ča se čudiš? Ale ne znaš da sam bil i jas včera kako si ti danas, a ti očeš bit*

²⁷ V. Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, str. 232.

²⁸ „Školovanje za svećenika počelo bi time da bi mladi dijak najprije morao naučiti čitati i pisati. Mi te mlade dečke pratimo na zidovima. Potpisuju se isprva nesigurnim pismom, pišu slova, pišu i cijelu naučenu glagoljsku azbuku. [...] A onda im biskup podjeljuje prve kleričke redove pa dijaci postaju žakni. [...] Konačno ih biskup redi za svećenike pa žakni postaju popovi-glagoljaši.“ Fučić, Branko, *Terra incognita*, str. 161–162.

zutra kako sam jas danas. “ 1549. to pisa žakan Marko. Misao o ljudskoj smrtnosti progovara i iz zapisa To pisa on komu beše zemlja mat, a otac grob.

Pojedinci su vježbali pisanje azbučnoga²⁹ niza pa su tako sačuvana dva potpuna (uz prikaz sv. Jurja vezana konjima za noge na južnome zidu i na raspeću) i dva nedovršena niza (na raspeću).

Među grafiterima je bilo i kroničara, onih koji su osjetili potrebu zabilježiti koji povijesni događaj: *Va ime Božje i Dévi Marije, amen. 1558., miseca sektebra na dan 14. Ta dan se va Lovrane javi nagla smert i umre do 50 ljudi.; 1575. God župana Franulića.; 1543. da pe pop Grgur mladu mašu.* Katkad su zapisi tek aluzije na kakva zbivanja: *Dobro je jedinstvo vere* (aluzija na protestantski pokret među glagoljašima).

Urezivali su se i biblijski citati. Budući da su vjerojatno nastali na temelju kakva liturgijskoga predloška (brevijara), njihov je jezik, u odnosu na jezik ostalih natpisa, arhaičniji. Takav je npr. tekst *Ženu krêpku ašće kto obrêšćet ot krajnjih i dalečnih stran cêna jeje upvaet na nju srce muža jeje i rizami (ne oskudêet)*³⁰. Zapisivalo se i parafraze psalama: *Dobro je..., dobro je..., i brati je lipo živit zajedno*³¹. Osim biblijskih citata pojavljuju se i zapisi vjere u Božju svemogućnost: *Va volji tvoji, Gospodine, vsa su postavljena.* Naglašava se i važnost vjere: *Budi veran, ne neveran.*

Freske su srednjovjekovnomu čovjeku bile žive i jednako stvarne kao slike koje danas prenosi televizija, pa on često komentira prizore koje one prikazuju: reagirajući na nepravdu ili na „nećudorednost“ (zapis *Sram* na golim koljenima jednoga od vojnika).

Nedavno su otkriveni i grafiti u crkvi Sv. Ivana.³² Većina tih grafita potječe iz 15. stoljeća, no očuvani su fragmentarno. Najstariji grafit nastao je početkom 14. stoljeća, a nalazi se na posvetnome križu na južnome zidu. Na istočnome su zidu očuvani i crteži stiliziranih ljudskih likova.

Neovisno o dužini, dovršenosti ili sadržaju poruke, svi natpisi

²⁹ Svako je glagoljsko slovo imalo posebno ime. Imena su prvih dvaju slova bila *azъ* (‘ja’), *buky* (‘slovo, knjiga’), pa se prema njima glagoljski grafijski sustav naziva azbukom.

³⁰ „Tko će naći ženu vrsnu? Više vrijedi ona nego biserje. Muževljevo se srce uzda u nju i blagom neće oskudijevati.“ (Izr 31, 10–11)

³¹ „Gle, kako je dobro i kako je milo kao braća zajedno živjeti.“ (Ps 133, 1)

³² Podatke o glagoljskim grafitima u crkvi Sv. Ivana preuzela sam iz članka Željka Bistovića objavljena u ovome zborniku. V. Bistović, Željko, „Kulturno-povijesna važnost crkve Sv. Ivana u Lovranu (prilog problematici srednjovjekovne povijesti Lovrana)“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 255–279.

svjedoče o kontinuitetu izobrazbe glagoljaša, od prvih pokušaja svećeničkih pripravnika do njihove već usvojene vještine pisanja, a ujedno i o živoj komunikaciji s ostalim glagoljaškim središtima, što se primjerice vidi iz zapisa „gostujućih“ popova.

Kvaderna kapitula lovranskoga

Kvaderna kapitula lovranskoga, nazvana tako po početnome zapisu („To je kvaderna kapitula lovranskoga...“³³), najvažniji je lovranski glagoljični spomenik, pisan glagoljskim kurzivom, zanimljiv i zbog zagonetne sudbine. Iako se za nju odavno zna, dugo joj se nije uspijevalo ući u trag, sve dok naponi entuzijasta Damira Viškanića nisu urodili plodom.

Prvi koji je spominje jest svećenik Jakov Volčić³⁴. Janez Zor pronašao je u Nacionalnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (NUK GČ 48) pismo koje je Volčić 15. 3. 1850. uputio svojem prijatelju Lovri Pintarju, u kojem ga obavještava o pronađenim glagoljskim rukopisima: „Bio sam sega mesopusta va Boljune va Istrie i dao mi je župnik nekoliko rukopisah glag. jedna knjižica kadi su upisani kersti, birmaniki i pozakoneni, i to sve glagolitsko, drugo pako su najviše dogovori brašćenikov, nihovi zakoni dohodki i računi, buduć da su bile onput onde tri braščine.“³⁵ List matice krštenih šalje Ivanu Kukuljeviću u Zagreb, odakle je dospio u Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.³⁶ Taj list u prošlome stoljeću pronalazi Vjekoslav Štefanić prilikom popisivanja i obrade glagoljskih dokumenata koji se u tome arhivu čuvaju, no unatoč bilješci *NB. Naideno u Lovran gradu* iskazuje sumnju

³³ Viškanić, Damir, *Quaderna capituli Lovranensis/Kvaderna kapitula lovranskoga*, str. 23.

³⁴ Jakov Volčić rodom je Slovenac, no službovao je na području Istre i Liburnije. Tijekom svojega života prikupljao je glagoljične izvore: „glagoljske [je] spomenike, osim u sijelima svojih župa, tj. u Kastvu, Voloskom, Lovranu, Veprincu, Cerovlju i Pazinu sabirao još i u ovim istarskim mjestima: u Vrhu, Lindaru, Grdoselu, Sovinjaku, Previšu, Boljuni i u geografski najudaljenijem mjestu, – u Rovinjskom selu.“ Fučić, Branko, „Jakov Volčić i glagoljica“, u: Fikfak, Jurij (ur.), *Zbornik radova Jakov Volčić i njegovo djelo/Jakov Volčić in njegovo delo*, Pazin – Ljubljana, 1988., str. 36. Iako je u tome bio samouk, Josip Bratulić ističe da je „1849. i 1850. bio, uz braću Mažuraniće, jedini koji je znao čitati glagoljsko kurzivno pismo. Ante Starčević i Ivan Kukuljević tada započinju s učenjem toga pisma, Berčić i Črnčić još su đaci odnosno studenti.“ Bratulić, Josip, „Jakov Volčić i istraživači glagoljice u 19. stoljeću“, u: Fikfak, Jurij (ur.), *Zbornik radova Jakov Volčić i njegovo djelo/Jakov Volčić in njegovo delo*, Pazin – Ljubljana, 1988., str. 40.

³⁵ Citat iz Volčićeva pisma navodim prema prijepisu Janeza Zora, kojemu ovom prilikom srdačno zahvaljujem na ljubaznosti i susretljivosti pri ustupanju teksta svojeg referata izložena na znanstvenome skupu o Volčiću 1988. te materijala koje je pronašao u NUK-u.

³⁶ Viškanić, Damir, *Quaderna capituli Lovranensis/Kvaderna kapitula lovranskoga*, str. 18.

da je taj zapis zaista iz Lovrana.³⁷ Tek krajem 20. stoljeća Damir Viškanić dokazuje ne samo da taj list potječe iz Lovrana već da je on jedan otpali list Kvaderne.³⁸ Pritom identificira Jakova Volčića kao autora spomenute bilješke. Upisi krštenja odnose se na 1573. i 1574. godinu.

Pokazujući na primjeru Kvaderne da se glagoljica rabila ne samo u liturgijskim već i u pravnim dokumentima, Antun Klodić³⁹ spominje da se nalazi u lovranskome župnome arhivu.

Za nju zna i Vjekoslav Spinčić. U svojoj obrani slavenskoga bogoslužja u Istri spominje je kao „Registar kaptola Lovranskoga iz godine 1466., kao i statut tamošnjega kaptola iz godine 1480., i inventar iz godine 1574.“⁴⁰, a u kasnijem je djelu također navodi kao tri zasebna dokumenta: „zakon ili statut Lovranskoga kaptola napisan god. 1480.“⁴¹; „God 1466. počeo se a god. 1689. svršio se pisati ‘Registar Lovranskoga kaptola’, koj započima ovako: ‘Na 7. aprila 1466. kada buduće skupno častni kapitul od Lovrana va sakreste: pop Mikula Franko, pop Ivan Valento, pop Anton Stanić, pop Luka Mohor, i na pomanjkanje od pok. popa Stepana Antončića smo zibrali popa Ivana Kerula’“⁴²; „Kvaderna kaptola Lovranskoga, to je zdola popisano ča sliši popom rečenoga kaptola’, ujedno i dužnosti pojedinih članova kaptola, iz godine 1480., sve potvrđeno godine 1574. po ‘gospodinu plovanu’ i svim ostalim svećenicima“⁴³.

Iz Klodićeva priloga i Spinčićevih bilješki podatke o Kvaderni crpi Luka Jelić. Većinom slijedi Spinčića, što se vidi iz navođenja statuta, registra i inventara kaptola kao triju zasebnih jedinica⁴⁴, a uz „statut“ i „registar“ navodi i njihov početak, kako je naveden u Spinčićevoju knjizi.

Pripremajući prvi dio svoje glagoljske bibliografije, Ivan Milčetić

³⁷ Štefanić, Vjekoslav, nav. dj., str. 177.

³⁸ Viškanić, Damir, „Dvije glagoljske isprave iz Lovrana (XVI. st.)“, *Vjesnik Državnoga arhiva u Rijeci*, sv. 39, 1997., str. 5–7.

³⁹ „Glagolitische Rechtsdocumente besitzen noch die Pfarrarchive von Dolina und von Lovrana, letzteres das Besitzinventar des Kapitels von Lovrana aus dem Jahre 1574.“ Klodić, Antun, „Slavische Sprache und Literatur“, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, XVI: Das Küstenland (Görz, Gradista, Triest und Istrien)*, Beč, 1891., str. 242.

⁴⁰ Spinčić, Vjekoslav, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 236.

⁴¹ Spinčić, Vjekoslav, *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, str. 16.

⁴² Isto, str. 17.

⁴³ Isto, str. 56.

⁴⁴ Registar spominje na str. 43, statut na str. 45 u *Fontes liturgiae glagolito-romanae XV saeculum*, inventar u *Fontes liturgiae glagolito-romanae XVI saeculum*, str. 33. V. Jelić, Luka, nav. dj.

obilazio je – između ostaloga – arhive župnih ureda. Oko godine 1896. posjetio je i arhiv lovranske župe, gdje je pronašao Kvadernu.⁴⁵ Uz opis formalne i sadržajne strane toga glagoljskoga spomenika Milčetić donosi i ćiriličnu transliteraciju prvoga lista te ulomke iz drugih listova. Ne govori o trima zasebnim cjelinama, kako je to činio V. Spinčić, te ispravno uočava njezinu sadržajnu raznolikost:

Daše se spomiñu oltari, koji imadu kaki prihod, pa vinograd, ‘uliki’, vrt, ograda ; zemlje kaptolske, što namriješe pobožni ljudi, a lovranski popovi imadu zato osobite dužnosti. [...]

Daše se nabrajaju kuće, koje su što dužne plaćati kaptolu. Na 6. listu dolaze razne biļeške, u kojima se navode kazne za one članove kaptola, koji što skrivu: ako ne dođu k jutrnji i k večerñi ; ako odu ‘van s kuntradi’, ne prijavivši se starješini. [...]

Sada slijede mnogobrojni računi kaptola lovranskoga, i ugovori, pa zapisnici o birañu kanonikâ iz XVI. i XVII. vijeka. Ovdje je čitava zbirka listina (oporuke, zakupni ugovori i t. d. [...]

Biļeži se i dan, kada se koji pop selio u kaptolsku kuću i kada je umr’o. [...]

Nahodi se u ovoj knizi i matica krštenih. U XVI. vijeku je pisana glagolicom, a u XVII. od g. 1666. latinski.⁴⁶

U župnome ju je arhivu pronašao i Nikola Žic oko 1936. On ukratko predstavlja Kvadernu:

Preda mnom je stara ‘kvaderna’ glagolskih zapisa iz župnoga ureda u Lovranu. U njoj su dva glavna dijela. U prvome pretežu zapisi o zakupima kaptolskih dobara lovranskih od god. 1550. do god. 1580., a drugi, opsežniji dio sadrži ono ‘ča je slišilo popom rečenoga kapitula’ god. 1480. s nekim bilješkama o kaptolskim poslovima prije toga (od god. 1466. dalje) i poslije toga (naime do god. 1628.). Kako je u kvaderni sve pisano jednom rukom, jasno je, da ona ne pretstavlja originalne listine i isprave, već su ovo prepisi, koji su prema mnogo starijim

⁴⁵ U svojoj raspravi, objavljenoj 1911., Ivan Milčetić ističe da nije siguran može li se Kvaderna još i tada naći u župnome uredu: „Mi ga [lovranski kodeks, nap. I. S.] imadijasma u rukama pred nekih 15 godina. Jeli još u lovranskom župnom uredu, ne znamo. U ono vrijeme reče nam mladi upravitelj župe, da se kaptolski spisi nalaze na tavanu, ali da ih on još nije pregledao. Kako je bio ondje prije ñega župnik protivnik hrvatskoga jezika, osobito glagoļice, biće nestalo, more solito, hrvatskih starina.“ Milčetić, Ivan, „Hrvatska glagoļska bibliografija, 1. dio: Opisi rukopisa“, *Starine*, knj. 33, 1911., str. 417.

⁴⁶ Isto, str. 416–417.

izvornicima sabrani u cjelinu i zapisani u ovoj kvaderni, dakako u Lovranu XVII. vijeka, i to poslije god. 1628. Prepis je dakle ipak star, imade mu preko tri stotine godina. Već mu ta starost određuje vrijednost. Poređaj sabranoga materijala u kvaderni nije kronološki ispravan, jer bi se ono ča je god. 1480. slišilo popom lovranskoga kaptola moralo nalaziti na početku kvaderne, zapisi o zakupima kaptolskih dobara kao mlađi tek iza toga, a sve ostale neznačajnije bilješke na samome kraju ove dragocjene zbirke.⁴⁷

I u ovome su zapisu naznačene neke bitne značajke Kvaderne. Prvo, nije riječ o izvornim zapisima, već o prijepisu iz 17. stoljeća. Drugo, sadržaj nije homogen, već strukturiran od nekoliko različitih tipova dokumenata. Treće, redosljed građe nije kronološki. U nastavku Žic donosi nekoliko primjera iz Kvaderne, i to deset zakupnih ugovora te „šest kraćih bilježaka [...] o manjim prihodima lovranskoga kaptola“⁴⁸.

Nakon toga Kvaderni se gubi trag. Tako Branko Fučić navodi 1988. da je nestala iz arhiva lovranskoga župnoga ureda te da „postoje danas svega dva istrgnuta originalna lista u Narodnoj i univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (trezor).“⁴⁹ Pokušava rekonstruirati tekst Kvaderne na temelju Volčičevih i Milčetićevih prijepisa te donosi transliteriran tekst njezinih dvaju listova koji se čuvaju u spomenutoj knjižnici. Za svojega istraživanja desetak godina kasnije Damir Viškanić nije uspio pronaći spomenuti dvolist.⁵⁰

Istovremeno Kvadernu otkriva Janez Zor u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani, o čemu izvješćuje u svojem referatu *Volčičevo glagolsko gradivo v NUK in lovranska kapiteljska knjiga*, održanu 10. 12. 1988. na znanstvenome skupu posvećenu Jakovu Volčiču. Damir Viškanić pretpostavlja da je u Ljubljani dospjela zahvaljujući lovranskomu kapelanu Josipu Kocijanu ili župniku Antonu Koširu, Slovencima rodom.

Na samome početku 21. stoljeća izlazi iz tiska Viškanićeva knjiga o Kvaderni, koja uključuje faksimil predloška i transliteriran tekst. Kako sam autor naglašava, nije slijedio uobičajena diplomatska pravila u priređivanju jer je – želeći Kvadernu prikazati što cjelovitije na temelju dostupnih podataka – zapise razvrstao po sadržaju i vremenu

⁴⁷ Žic, Nikola, „Glagolski zapisi iz Lovrana“, *Jadranski koledar*, 1936., str. 153.

⁴⁸ Isto, str. 154.

⁴⁹ Fučić, Branko, „Kvaderna kapitula lovranskoga“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 15, 1988., str. 27.

⁵⁰ Viškanić, Damir, *Quaderna capituli Lovranensis/Kvaderna kapitula lovranskoga*, str. 19.

nastanka.⁵¹ Ujedno je dodao i tekst otpalog dvolista i dijelove očuvane samo u Volčićevu prijepisu. Bez obzira na novi poredak teksta Kvaderne, Viškanić navodi preciznu paginaciju listova. Sadržaj je Kvaderne podijelio na inventar, zakupne ugovore, obračune, regule (propisi i odluke), matičnu knjigu, oporuke, razne druge upise.⁵² Do polovice 17. stoljeća upisi su pisani glagoljicom i na hrvatskome jeziku, a nakon toga razdoblja talijanskim jezikom, što pokazuje početke njezina uzmicanja.

Važnost je Kvaderne kapitula lovranskoga višestruka. Prije svega filolozima nudi mnoge relevantne podatke za povijesnu dijalektologiju, povijesnu gramatiku, paleografiju, onomastiku. Ujedno pruža povjesničarima različite podatke važne za proučavanje gospodarske i pravne povijesti Lovrana. Damiru Viškaniću može se zahvaliti na trudu i naporima da tako važan spomenik učini dostupnim javnosti. Prava istraživanja kojima Kvaderna otvara vrata tek moraju započeti.

Ostali pravni spomenici

Uz one zabilježene u Kvaderni dvije su dosad poznate glagoljične oporuke s područja Lovranštine. Najstarija je posvjedočena oporuka ona lovranskoga župnika Radena, pisana 9. svibnja 1410., no sačuvana tek u kasnijemu prijepisu iz 16. stoljeća:

Va ime Hristovo amen.

Ja Raden, va to vreme plovan v Lovrane, učinih moj tištament v dobroj pameti va to vreme kada to dobro morah učiniti dobrovoljno. Hoću da je držano, ki bi to hotel raztvoriti budi pravda, ale ki od moje strani, budi proklet na sem svitu i na onom Ocem i Sinom i Duhom Svetim. Najpervo Tkalačko vse poli Zidanac i Žimac, to se vse crekve Svetoga Antona, z druge strane dam mojoj hčeri Čeriki i njeje bratu hižu ka je bila Dragolina, mojoj hčeri Antoni i njeje deti tu hižu ka je bila Bobulina, mojoj nevesti Dorotiji, ka me je smerti dohranila, dajem sad i ča k njemu pristoji i vert ki je bil Bridin i vert ki leži poli verta Šimuna Tolkovića, tem blagom jest ona voljna, ale njoj za dušu, ale za telo, i ošče dajem moj vinograd za berdi oltaru Svetoga Križa, ki stoji v crekve Svetoga Jutja, ta isti vinograd i oltar ima moj sin Paval obderžati i opravljati, po njega smerti komun. Na to stavim komisare vas komun, ki su nine živi i ki budu po njih i pervadi,

⁵¹ Isto, str. 21.

⁵² Na i. mjestu.

ki su nine živi ili po njih budu, ta mala konoba je crekve Svetoga Antona, ča je zgora polačicu Paval pokrivač strihu i opravlja i obderži dokle je živ, po njega smerti kamo i konoba. I ošće dajem Velubači Svetomu Antonu crekvi, ostanak blaga i velu polaču dam mojemu sinu Pavlu i mojoj nevesti Dorotiji, dokle sta živa, ako bi Dorotija dalje Pavla živa, a ona stoji, kako je zgora pisano na svojem; ako Paval premine, da ne bude deti imel, to isto blago imata moje hćere obderžati, ale njim dite, opravljajući blagdan svetoga Ivana, ta blagdan jima opravljati s racboli moj rod za vsega blaga dva spudi vina, ako ne more veće biti, na to se imaju prvadi zvati i njim jisti dati i ofertu, to ča je zakon, koliko se može premoći. Ako bi Božja volja bila, da bi moje hćere preminule i njiju porod ale bližnja moja parenta, tada se jima vse to blago crekvi Svetoga Antona zručiti. Ki koli bude to blago deržati patom zgora pisanim, ta ni oblastan ni svobodan blagom zgora pisanim prodati ni odati ni zastaviti v tuje ruke, nere opravljati i uživati časnim zakonom jedan do drugoga. Nada vse to jest kumesar zgora pisani; i ošće kažem mojem sinom Pavlom, da da vsakoj sestri 10 libr soldini s prihodišća, a one na ne budite siliti vse na jedan trat v ogradu, ku pisar Bartol derži poli Žimač, tu sam ja kupil, tu ostavljam kako i ono moje blago zgora pisano. Na to su svedoci dobri ljudi gospodin Stipan Venatruš Kašon, Šimun Tolković i ja, Herže, v Lovrane va to vreme ključar gospodski i pisar općini lovranske; po tom toga Činko, v to vreme župan, kako i tvrdim moj teštament. Maja na 9. dan let gospodnjeh 1410.

Bog s vami.⁵³

Krajem je 20. stoljeća pronađena i oporuka lovranskoga župana Grgura Munčića, sastavljena 15. prosinca 1583. Pronašao ju je Damir Viškanić u Arhivu Franjevačkoga samostana na Trsatu⁵⁴, i to zahvaljujući popisu glagoljskih listina koje se u njemu čuvaju koji je sastavila Jadranka Kaloper-Bakrač⁵⁵. Viškanić je u spomenutome članku objavio i transliteriran tekst oporuke, prema čemu prenosim neke njezine dijelove:

Va ime nerazdelenoga Trojstva i Otca i Sina i Duha Svetoga, amen.

Let od rojstva Gospodina 1583. [...] u dan 15. meseca

⁵³ Šurmin, Đuro, nav. dj., str. 108–110.

⁵⁴ V. Viškanić, Damir, *Dvije glagoljske isprave iz Lovrana (XVI. st.)*, str. 9–29.

⁵⁵ V. Kaloper-Bakrač, Jadranka, „Popis glagoljskih spisa u franjevačkom samostanu na Trsatu“, *Rijeka*, sv. 2, 1994., str. 282–283.

decembra veršeno u grade Lovrane v hiši vlastitoga prebivanja župana Gergura Munčića, kadi rečeni župan Gergur Munčić, budući nemoćan svojega života, bojeći se perikvla semernoga koga nigdor uteći ne more, pomišljajuć da dni človečaski jesu kako i cvit poljski ki jutrom procvita, a večerom uvenet i usahnet. Zato otejući se pripraviti ka svojemu putovanju odluči teštament svoj stvoriti pred svedoci niže imenovanimi od vsega svojega imenja ležećega i podvižećega ovdi i vazdi budućega pravicu ki se zove tištament zatvoreni ovim načinom pisati ga naredi. [...] Najprvo reče da je jure let 8 da je pustil i dal i daroval jedan svoj vinograd koji se zove Komunščak, ki je ležeći v kunfine Lovrana i polak vinograda crikve Svetoga Antona, a to rečenim otcem fratrom na Tersat, koga vinograda reče da je posesur od njega bil veče let od let 20. [...] Ošće od više reče da pušća va ime Božje njega hćere Katarine svoje kostanjeve nad dragu Bakšana. I reče da je rečeno kostanjeve kupil od Bakšana. I svoje uliki v Bahove, a to z ovim patom i kondicijonom da v semu tomu bude otac gospodar do njega semrti, a po semrti da bude njoj kako je više udriži i tem da budu od vsega njegova blaga odeleni. [...] Ošće reče da pušća kapitulo lovranskomu svoj vinograd v Opriće, zgora puta ki se zove Čurlinovac. [...] Ošće reče i tešta da stavi svojega universal ereda i naslednika, svojega sina Ivana, i njemu pušća vsa i vsaka njegova blaga ležeća v grade Lovrane i vani Lovrana i kuće v gradu i vsaka blaga vani grada i v kunfine vsa ležeća i podvižeća da je on tomu vsemu gospodin i gospodar, van zanimajuć blaga više imenovana komu je ča pustil. [...]

Reče da mu je dužan Bakšan z Lovrana libr 16, soldini 12. Ošće mu je dužan Matej Rubak libr 11, soldini 18. Ivan Štanger z Veprinca dužan žlebac 500. [...]

Svedoci pop Gašpar Bekarić, plovani v Lovrane, pop Anton Mavrić, kancelir v Lovrane, pop Fran Kerčel, fra Anton Jantović z Rike, fra Matej Relić z Dubašnice, sudac Fran Bekarić, Matej Ruščić, Mikula Šalković z Brseča. I ja, Rok Zavidčić, očiti nodar i grada Kastva komunski kanceler ovi tištament na prošnju rečenoga teštadoura pisah toliko koli čuh z ust rečenoga teštadoura.

S područjem je Lovranštine povezan i kupoprodajni ugovor koji su 1454. sklopili Valentin Kikabonić i Mavro Mikšić. Ugovor je pronašao i transliterirao na latinicu Ivan Črnčić, koji o tome svjedoči: „U istoga nezaboravnoga popa Mata Volarića vidjeh tada i drugu ‘živu hartu’, ter 1454. godine s isto onakovim jezikom i slovi napisanu, pak i to, ter isto

onako željno i vjerno prepisah latinskimi slovi.⁵⁶ Tekst ugovora glasi ovako⁵⁷:

Va ime Božje, amen. Let gospodnjih 1454. kako kupi Valentin, sin Ivana Kikabonića, selo na Visočah⁵⁸ ko je bilo Mavra Mikšića, vinograd i vse ča k njemu sliši poli njega za 20 libar. Da je termin za četire leta, da mu se nema prislinat. I to više pisano 20 libar da i plati više pisani Valento vse do soldina. I jaz, niže pisani pisar Žust, stvorih depenu tjem više pisanim dinarom. I to depenah pred gospodinom plovanom i predad Valentinom Draganićem i pred Martinom, Barića sinom.

I na to biše dobri muži, najprije gospodin plovan Mavr, 2. župan Matjei Draganić, 3. njega brat Valentin, 4. sudac Benko, župana Stjepana Klančinića sin.

I jaz pisac Žust, ki to zapisah po ukaznie prodajućih i kupujućih.

Ovi su pravni spomenici jednake važnosti kao i Kvaderna. Njima se može poslužiti kao izvorima u istraživanjima vezanima uz povijest prava, povijesnu demografiju, povijest gospodarstva, a jednako tako i pri analizi jezika prošlih stoljeća.

Zaključak

Lovranska glagoljaška baština (dokumentirana i posredno zasvjedočena) ipak je umnogome reprezentativna. Iako ne možemo reći da Lovran pripada glagoljaškim središtima s vrlo bogatom i izrazito dobro očuvanom baštinom, dokazi su glagoljanja ipak znakoviti te pokazuju prije svega njegov kontinuitet i duboku ukorijenjenost na tome području, odslikavajući brojne funkcije glagoljskoga pisanja.

Lovransko se glagoljaštvo jednako ostvarivalo u privatnoj i javnoj uporabi, svjetovnoj i crkvenoj domeni, no povijest nije pogodovala njegovu opstanku, što se osobito odrazilo na liturgijske tekstove. Sačuvan

⁵⁶ „Nešto glagoljice iz Istre“, *Naša sloga*, br. 22, 1880., str. 84.

⁵⁷ Slijedeći Črnčićev zapis, ugovor je objavio i Šurmin (nav. dj., str. 201), no budući da nije posve usklađen s predloškom, tekst donosim u transkripciji prema prvoj objavi ugovora te prilagođen suvremenim slovopisnim i pravopisnim načelima.

⁵⁸ Ivan Črnčić naglašava da se Visoče nalaze iznad Kraja, bliže Lovranu nego Mošćenicama (v. nav. dj., str. 84). Spominjem ih u ovome pregledu jer pripadaju katastarskoj općini Tuliševica (v. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Tradicijske značajke Lovrana i Lovranšćine“, u: Muzur, Amir (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997., str. 3).

je tako tek jedan tiskani misal za koji se zna da je bio u uporabi u Lovranu, no iz mlađega razdoblja. Najzanimljiviji su brojni grafiti očuvani u dvjema crkvama Staroga grada i Kvaderna kapitula lovranskoga, kojima pripada i ključno mjesto u prikazu glagoljičnih spomenika Lovranštine. Oni ukazuju na činjenicu da je glagoljaštvo bilo važna sastavnica identiteta kasnosrednjovjekovnoga/ranonovovjekovnoga Lovrana te pokazuju njegovu uklopljenost u općehrvatske kulturne tokove, a s druge strane dodatno učvršćuju spoznaje o Istri i kvarnerskome bazenu kao živim rasadištima glagoljanja.

Literatura

1. Babič, Vanda, „Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. i 18. stoletju“, *Jezik in slovstvo*, br. 2–3, 1996./1997., str. 55–72.
2. Bistrović, Željko, „Kulturno-povijesna važnost crkve Sv. Ivana u Lovranu (prilog problematici srednjovjekovne povijesti Lovrana)“, *Zbornik Lovranšćine*, knj. 1, 2010., str. 255–279.
3. Bogović, Mile, „Hrvatsko glagoljsko tisućljeće“, *Senjski zbornik*, knj. 25, 1998., str. 1–140.
4. Bratulić, Josip, „Jakov Volčić i istraživači glagoljice u 19. stoljeću“, u: Fikfak, Jurij (ur.), *Zbornik radova Jakov Volčić i njegovo djelo/Jakob Volčić in njegovo delo*, Pazin – Ljubljana, 1988., str. 39–43.
5. Deković, Darko, *Glagoljica i glagoljaštvo u gradu Rijeci: Istraživanja o riječkom glagoljaškom krugu*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 2008.
6. Ekl, Vanda, „Iz lovranskog srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 191–201.
7. Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982.
8. Fučić, Branko, *Istarske freske*, Zora, Zagreb, 1963.
9. Fučić, Branko, „Jakov Volčić i glagoljica“, u: Fikfak, Jurij (ur.), *Zbornik radova Jakov Volčić i njegovo djelo/Jakob Volčić in njegovo delo*, Pazin – Ljubljana, 1988., str. 35–37.
10. Fučić, Branko, „Kvaderna kapitula lovranskoga“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 15, 1988., str. 27–39.
11. Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
12. Hercigonja, Eduard, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009.
13. Jelić, Luka, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, Krk, 1906.
14. Kaloper-Bakrač, Jadranka, „Popis glagoljskih spisa u franjevačkom samostanu na Trsatu“, *Rijeka*, sv. 2, 1994., str. 282–283.
15. Kirac, Luka, *Crtice iz istarske povijesti*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.
16. Klodić, Antun, „Slavische Sprache und Literatur“, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, XVI: Das Küstenland (Görz, Gradista, Triest und Istrien)*, Beč, 1891., str. 231–249.

17. Kudiš Burić, Nina – Labus, Nenad (prir.), *Dalle parti arciducali e sotto San Marco: Visite arciducali fatte del anno 1658 et venete 1659/U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom: Vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, Riječka nadbiskupija – Porečko-pulska biskupija – Adamić, Rijeka, 2003.
18. Kukuljević-Sakcinski, Ivan (prir.), „Acta Croatica/Listine hrvatske“, *Monumenta historica Slavorum meridionalium*, sv. 1, Zagreb, 1863., str. 1–339.
19. Milčetić, Ivan, „Hrvatska glagoljska bibliografija, 1. dio: Opisi rukopisa“, *Starine*, knj. 33, 1911., str. 1–536.
20. Peloza, Makso, „Inventar arhiva župe Mošćenice (7. XII. 1969.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XIV, 1969., str. 405–432.
21. Spinčić, Vjekoslav, *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb, 1926.
22. Spinčić, Vjekoslav, *Slavensko bogoslužje u Istri*, Tisak i naklada tiskare Laginja i dr. u Puli, 1913.
23. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Tradicijske značajke Lovrana i Lovranščine“, u: Muzur, Amir (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997., str. 2–5.
24. Sudec, Sandra, „Glagoljica u župi Mošćenice“, *Mošćenički zbornik*, br. 5, 2008., str. 59–85.
25. Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II: Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika*, JAZU, Zagreb, 1970.
26. Šurmin, Đuro (prir.), „Hrvatski spomenici I (od godine 1100. do 1499.)“, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, sv. 6, Zagreb, 1898., str. 1–500.
27. Trinajstić, Petar, *Lovran: Župa sv. Jurja, Župa sv. Jurja*, Lovran, 1999.
28. Viškanić, Damir, „Dvije glagoljske isprave iz Lovrana (XVI. st.)“, *Vjesnik Državnoga arhiva u Rijeci*, sv. 39, 1997., str. 3–29.
29. Viškanić, Damir, *Quaderna capituli Lovranensis/Kvaderna kapitula lovranskoga*, Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić, Lovran – Rijeka, 2002.
30. Žic, Nikola, „Glagoljski zapisi iz Lovrana“, *Jadranski koledar*, 1936., str. 153–160.

31. „Nešto glagoljice iz Istre“, *Naša sloga*, br. 22, 1880.

SUMMARY

Glagolitic heritage of Lovran and its current research

The Glagolitic heritage of Lovran has not been considered too representative in the literature. The paper questions this judgment and represents hitherto known Glagolitic monuments from the Lovran region with a brief review of existing literature about them. It shows the diversity of the preserved Glagolitic monuments: liturgical texts, Glagolitic inscriptions, „Kvaderna kapitula lovranskoga“, other legal monuments. Although the Glagolitic heritage of Lovran is not too rich, available data testify the continuity and the former deep rootedness of Glagolism in that area.

Key words: *Glagolism, Lovran, Istria, „Kvaderna kapitula lovranskoga“, Glagolitic inscriptions, legal monuments*